

Tittelside:

Den norske landbrukssosiologien, historisk påvirkning i nåtidig forskning på familiejordbruket

Abstrakt

Hvilken betydning har «klassikerne» hatt, har og bør ha innenfor det moderne sosiologifaget og innenfor bindestreken landbruks-sosiologi. Dette temanummeret i *Sosiologi i dag* setter nettopp søkelys på den arven som finnes i fagtradisjonen, både teoretisk, og også empirisk, gjennom å løfte frem landbruket sin posisjon i samfunns- og sosiologifaget. Denne artikkelen går tilbake til røttene til agrar(landbruk)-sosiologien og diskuterer hvilken kunnskap, fra for de fleste svært kjente til noen ikke så kjente bidragsytere for den gjennomsnittlige sosiolog, har hatt for utvikling av teori og forskning innenfor det vi i dag kjenner som landbruks- og matfeltet i sosiologien. Landbruks- og matsosiologi er et etablert felt innenfor sosiologien, både nasjonalt og internasjonalt. Feltet har et empirisk næringsfokus på landbruket som et sted for produksjon av mat og fiber, fra råvareleverandører til produksjon av ferdige produkter på markedet. Gjennom denne biologiske syklusen oppstår sosiologiske problemstillinger om fordeling av penger, arbeid, organisering, sosial ulikhet, institusjonelle ordninger og ikke minst spørsmål om makt, og maktrelasjoner mellom individer, grupper og sektorer. Her finner vi også gårdsbrukene, bøndene og deres familier. Artikkelen har sitt analytiske fokus på utvikling og stadig overlevelsessevne til det norske familiejordbruket innenfor et kapitalistisk markedssystem som dominerer markedene i den vestlige verden.

English:

The Norwegian agricultural sociology, historical influence in contemporary research on family agriculture

What impact has the "classics" had, and should they play within contemporary sociology and within the hyphen agricultural sociology. This special issue in Sosiologi i dag focus on the legacy of studies of agriculture within the sociology discipline, both theoretical and empirical, through highlighting agriculture's position in society and sociology. This article goes back to the roots of the agrarian (agricultural) -sociology and discuss what knowledge from – for many - the most highly renowned contributors to some not so well known contributors to the average sociologist - has had in the development of theory and research in what today is known as the sociology of agriculture and food. Empirically the sociology of agriculture and food has an industry focus on agriculture as a location for production of food and fiber, from raw materials to refined products on the market. Through this biological cycle sociological issues about the distribution of money, work, organization, social inequality, institutional arrangements and not least the question of power, and power relationships between individuals, groups and sectors arise. Here we also find the farms, farmers and their families. This article has its analytical focus on the development and survivability of the Norwegian family farming system within a capitalist market system that dominates the markets in the western world.

Takk:

Denne artikkelen har blitt realisert gjennom støtte fra Norges forskningsråd og prosjektet AGRISPACE (Prosjekt nr 233810). Forfatteren takker redaksjonen i Sosiologi i dag og deres anonyme konsulenter svært gode innspill til teksten. Jeg vil også takke gode kolleger ved Norsk senter for bygdeforskning og Arild Blekesaune, ISS; NTNU, for faglige diskusjoner om familiebrukets fremtid i Norge.

Den norske landbrukssosiologien, historisk påvirkning i nåtidig forskning på familiejordbruket

Innledning

Et tilbakevendende tema i sosiologiske publikasjoner og debatter er hvilken betydning «klassikerne» har hatt, har og bør ha innenfor et moderne sosiologifag. Dette gjelder i høyeste grad også innen bindestreken landbruks-sosiologi. Dette er en spennende og utfordrende problemstilling i seg selv. I det norske sosiologimiljøet har Ottar Brox (2015) utfordret sine fagfeller gjennom å ta et kritisk oppgjør med all den tiden dagens sosiologer bruker på klassikerne, i forelesningssalene, i debatter og i tidsskriftene. Spesielt er det den tiden moderne sosiologi bruker på å reprodusere, definere og klassifisere klassikernes begrep som får det glatte lag av senior-sosiolog Brox. Med dette forkaster ikke Brox (2015) alt gods fra klassikerne, han mener fortsatt at problemstillingene som ble reist av våre fagforgjengere stadig er like aktuelle. Dette temanummeret i *Sosiologi i dag* setter nettopp søkelys på den arven som finnes i fagtradisjonen, både teoretisk, og også empirisk, gjennom å løfte frem landbruket sin posisjon i samfunns- og sosiologifaget. Denne artikkelen går tilbake til røttene til agrar(landbruk)-sosiologien og diskuterer hvilken kunnskap, fra for de fleste svært kjente til noen ikke så kjente bidragsytere for den gjennomsnittlige sosiolog, har hatt for utvikling av teori og forskning innenfor det vi i dag kjenner som landbruks- og matfeltet i sosiologien.

Landbruks- og matsosiologi er et etablert felt innenfor sosiologien, både nasjonalt og internasjonalt. Feltet har empirisk et næringsfokus, på landbruket som et sted for produksjon av mat og fiber, som leverandør av råvare inn i ulike biologiske verdikjeder, til produksjon av ferdige produkter på markedet, og til konsum og avfall. Gjennom hele denne biologiske syklusen oppstår sosiologiske problemstillinger til samfunnsutvikling i forhold til økonomi, arbeid, organisering, sosial ulikhet (slik som spørsmål om klasse, kjønn og etnisitet), institusjonelle

ordninger (regulering versus kultur) og ikke minst spørsmål om makt, og maktreasjoner mellom individer, grupper og sektorer. Her finner vi også gårdsbrukene, bøndene og deres familier.

I denne artikkelen presenterer jeg noen viktige bidragsytere til agrar-feltet innenfor sosiologien. Vekten legges på de som har vært mest sentrale innenfor den vestlige teoriutviklingen i den moderne landbruks- og matsosiologien. Blant det utvalget som er med i denne artikkelen er noen av de som kan kalles grunnleggerne av sosiologi-faget slik som Karl Marx og Max Weber. Artikkelens ambisjon er å diskutere hvilken påvirkning disse sosiologiske klassikerne har hatt på utvikling av landbruks- og matsosiologi internasjonalt, og ikke minst for forskning utvikling av dette feltet i Norge. Artikkelen tar opp til diskusjon relevansen av disse og andre bidrag fra samtidige tenkere som Vladimir Lenin (1899/1915), Karl Kautsky (1899), Alexander V. Cahyanov (1909-1920) for det som ble "den nye" landbruks- og matsosiologien som har hatt sin utviklingsbane fra 60-talet og frem til i dag. Gjennom eksempler fra i nyere forskning vil også arven fra andre sosiologiske klassikere samt nyere tids viktige teoretiske bidragsytere vurderes for det som har blitt den dominerende tradisjonen innenfor norsk landbruks-sosiologi.

Artikkelens oppbygging er som følgende:

I første del av artikkelen presenteres og diskuteres arven fra klassikerne og deres relevans for dagens landbruks-sosiologi på dette feltet. Eksempler trekkes inn fra studier på familiebrukets overlevelse som organisasjonsform i landbruket og de tradisjoner som har preget norsk landbruks-sosiologi i sterkest grad. Noen begrepsmessige endringer skjer i utviklingsløpet. I begynnelsen snakker vi om agrar-sosiologi. Denne tas videre via en utviding, men samtidig en spesialisering av faget til landbruks- og mat-sosiologi, før i jeg igjen styrker *mat* og i analysene og diskusjonene og konsentrerer meg om det norske familie-jordbruket og landbruks-sosiologien.

Sosiologien om landbruk og mat – hvorfor holder vi oss med et familiejordbruk?

Landbruket har endret seg dramatisk, fra førindustriell til moderne tid, og ikke minst gjennom de siste 50 år, fra, ifølge Buttel m.fl (1990) å den gang bestå av stolte bønder som, som sosial gruppe, nøy politisk, økonomisk og samfunnsmessig støtte til en situasjon i dag hvor bøndene sliter med å finne legitimitet for kunne fortsette sitt daglige virke. Så, hvorfor finnes det enda bønder på familielandbruk, i Norge og i andre deler av den vestlige verden? Kan klassikerne hjelpe oss å forklare dette?

De nye sosiologien om landbruket

Fra slutten av 1960-tallet skjedde det om kan kalles en revitalisering innenfor teoretisering av en sosiologi om landbruket og en rekke bidragsytere ble trukket frem i lyset: Marx (1867) om «industrialisering» av jordbruket og Weber (1892, 1904) om kommersialisering av jordbruk og økende behov for lønnsarbeidere. I tillegg kom andre bidragsytere som var inspirert av disse to: Lenin (1899, 1915) om polarisering i et todelt system av rike landeiere og fattige bønder: Kautsky (1899) om den økende innflytelsen til familiegårder på grunn disses fleksibilitet i tidsbruk og økonomisk struktur og Chayanov (1886) som i tråd med Kautsky hevdet at evnen til familiegårder overlevelse skyldes prinsipper for reproduksjon ikke økonomisk overskudd. Spørsmålene var like, diagnosene ulike. I det følgende skal jeg utdype dette.

Fremveksten av ny kritisk tenking i samfunnet generelt, men også innenfor samfunnsfagene på slutten av 1960-tallet fikk stor innvirkning på sosiologien om landbruket (Buttel m.fl 1990). Perioden markerer ifølge Buttel (2001) et paradigmeskifte i sosiologien om landbruket. Allerede etablerte forskere på feltet tok i bruk nye teoretiske verktøy hentet fra klassisk litteratur i politisk økonomi og antropologi om landbruket (Goodman & Redclift 1981; de Janvry 1981), gjennom det Buttel (2001:166) kaller en «tilfeldig gjenoppdagelse» av klassikerne. Gjennom dette nybrottsarbeidet kom det også nye ikke-agrar sosiologer inn på arenaen for å bidra i teori- og metodeutviklingen.

I 1978 ble det publisert fire viktige bidrag som i ettertid har fått status som pionerer innenfor etableringen av den nye landbruks- og matsosiologien: Harriet Friedmann sine to bidrag fra 1978 (1978a; 1978b) Susan A. Mann og James M. Dickson (1978) og Howard Newby (1978). Disse

Nord-amerikanske akademikerne og deres arbeid fremsto nærmest som en neo-marxistisk bevegelse som gjentok det som hadde vært klassikernes spørsmål: Hvorfor har et familiebasert landbruk overlevd i de kapitalistiske samfunnene? Når vil familielandbruket bukke under for de kapitalistiske kreftene som dominerer resten av samfunnet? Arbeidene bygde på politisk økonomiske tilnærminger, og baserte sine analyser på en gjenoppdagelse av de klassiske teoretiskere bidrag fra Marx og Weber, men også fra de mindre kjente teoretisk arbeidene til av Lenin, Kautsky og Chayanov (Buttel m.fl. 1990; Blekesaune 1996a; Bjørkhaug 2007). I den følgende delen av artikkelen presenterer jeg disse.

I verket *Kapital* (1867) spådde Karl Marx at kapitalismen i landbruket ville utvikle seg etter samme mønster som industrien. Teknologisk utvikling og organisering av arbeidet ville etter hvert favorisere store bedrifter (Blekesaune 1996a). Systemet ville basere seg på føydalisme, med kapitalistiske leilendinger og proletariske arbeidere på jorden. I den nye sosiologien om landbruket ble ulike tolkninger av Marx 'teori lansert. At Marx sine spådommer ikke ble oppfylt kunne være, ifølge flere kritiske røster (gjengitt av f.eks. Newby 1983; Blekesaune 1996b), at Marx ikke hadde gode nok case i sine studier fra England, der det føydale landbrukssystem faktisk hadde kollapset til fordel for familielandbruket. Disse (op.cit) legger også til grunn at bønder, på grunn av næringens innretning, ikke har samme behov som annen kapitalindustri for å alltid produsere med overskudd for å kunne konkurrere med kapitalistiske foretak. Friedmann (1978a; 1978b) og Mann og Dickson (1978) brukte Marx sine argument i sine spørsmål om hvilke særegenheter som finnes i landbruket som bidrar til at landbruket har opplevd en tregere og mer ujevn kapitalistisk utvikling enn andre bransjer. Newby (1978) og senere de Janvry (1981) og Friedland m.fl. (1981) argumenterte på sin side for at kapitalistisk utvikling i det vestlige landbruket bare vil fortsette (Buttel m.fl. 1990: 79-80), og på sikt utradere familielandbruket.

Max Weber utviklet i sitt viktige verk «Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd (1904), en bredere konseptualisering av kapitalismen som han koblet til rasjonalitet i samfunnet. I Webers arbeid, oppstår kapitalisering når produksjonen blir delt fra husholdets økonomi for å skape større

effektivitet i produksjonen. Dette er et interessant scenario for teoretisering av familiejordbruket, hvor husholdningen og produksjon er så tett knyttet sammen. I et eget arbeid «Die Verhältnisse der Landarbeiter im ostelbischen Deutschland (1892)» sammenlignet Weber jordbruksforhold på to sider av elven Elbe. Ut fra dette arbeidet konkluderte han med at kommersialiseringen av jordbruket til slutt ville føre til økende bruk av leid arbeidskraft og ta over tid ville forholdene forverres for landarbeidere. Dette ville skyldes blant annet dårlige arbeidsvilkår og kontrakter (se Blekesaune, 1996b). Verdien av å være en selvstendig bonde ville overvinne noen av de økonomiske bekymringer for bonden og at dette ville fungere som et sterk incentiv for å opprettholde driften. Kritikere av Webers forklaringer henviser til den proletariske falske bevissthet som et grunnlag for slike uttrykk (for eksempel Mann 1990).

Flere fremtredende skikkelser bygget videre og utviklet politisk økonomi som bygget på den marxistiske tradisjonen. I Russland delte Lenin på slutten av det 19. århundre Marx sin bekymring for at familielandbruk skulle bli utslettet i kapitalismen, f.eks i *Kapitalismens utvikling i Russland* (Lenin, 1899). Lenin baserte dette på studier av amerikanske census data fra 1900 og 1910 fra landbruket som viste en gryende dualisme i landbruksstrukturen, en struktur hvor kapitalistiske krefter blomstret på bekostning av proletarene. I Russland, identifiserte Lenin tre lag blant bøndene: Kulakkene, som var det rike laget, en «middelklasse» med bønder og på bunnen av hierarkiet, de fattige småbrukerne. Lenin hevdet at denne strukturen ble polariserende i en dualistisk struktur: Kulakkene ville vinne terreng som del av landbruksborgerskapet som så ville ansette lønnsarbeidere fra de fattigste bøndene - landbruksproletariatet. Kulakkene i Russland led ellers en ublid skjebne under Stalins regime. Nettopp teori om polarisert jordbruk har inspirert mange av verkene til den «nye landbrukssosiologien» (se f.eks. Buttell 1983; Friedland 1984), et poeng som jeg kommer tilbake til senere i artikkelen.

En annen viktig klassiker som har bidratt til den nye landbrukssosiologien var Kautsky. Han var også påvirket av Marx, men i sitt hovedverk om landbruket, *Die Agrarfrage (1899)*, fant han ikke støtte til at familielandbruket var i ferd med å utfases og stilte spørsmålstegn ved hele hypotesen. I stedet fant han at familielandbruket hadde økt sin innflytelse i tysk landbruk, og han endret

heller sitt spørsmål til *hvorfor*. Kautsky hevdet at utviklingen av en mer industrialisert form for landbruk, kombinert med tilgjengeligheten til billig importert korn, hjalp europeiske bønder til å endre sin produksjon til storfe, melkeproduksjon og korn, som er godt egnet i et småskala jordbruk. Han så at kapitalistene heller investerte i prosessindustrien, og lot bøndene i midtsjiktet få økte muligheter for sin landbruksproduksjon (Experience Rich Anthropology 2007). Familielandbrukets suksess bygde delvis på det faktum at jord er et ikke-fornybart produksjonsmiddel; dels at de fleste innsatsfaktorer til landbruket og produkter fra landbruket enda ikke var utviklet som varer på den tiden, og til slutt; at bønder står fritt til å utnytte sin egen arbeidskraft for å kunne overleve som selvstendig (Blekesaune 1996b). Kautsky var en dedikert marxist, men gjennom dette arbeidet, bidro han altså med en alternativ beskrivelse av kapitalistiske transformasjon tilpasset landbruksfeltet.

Den siste klassikeren ut i denne presentasjonen er Chayanov. Han argumenterte i sin *Theory of Peasant Economy* (1986) (en serie med tekster som ble publisert mellom 1909 og 1929), at landbruksproduksjon og brukenes størrelse avhang av landbruksfamilienes behov i forhold til sitt forbruk (Blekesaune 1996b). Når produksjonen ble opprettholdt for bare familien, hevdet Chayanov at faktorer som lønn og økonomisk overskudd ble irrelevant. Reproduksjon av familien og gården var et tilstrekkelig mål og en så viktig verdi i seg selv at familie bønder ville betale en høyere pris for jordbruksareal enn kapitalistiske investorer. Gjennom sitt arbeid, utfordret Chayanov Lenins konklusjoner. Chayanov viste at Lenins statistiske analyser ikke avslørte en irreversibel klasse-polarisering og hevdet at de russiske bøndene kunne spille en viktig rolle i et fremtidig sosialistisk samfunn. Bøndene burde derfor heller få hjelp til utvikle seg som moderne individuelle bønder gjennom etablering av samvirkeforetak, og bør ikke ses på som fiender av det russiske proletariatet (Experience Rich Anthropology 2007). Slik ble det ikke i Russland. Mye lærdom kunne trekkes ut av arbeidet til klassikerne, både de rent sosiologiske og de som gjorde empiriske analyser av landbruksstrukturene. Gjennom gjenoppdagelsen av teoriene kom intense debatter om fremtiden for familielandbruket i vesten igjen på agendaen fra slutten av 1970-tallet og utover 1990-tallet, i Amerika (som oppsummert av Buttel m.fl 1990), i Storbritannia (Newby

1983) og også i andre vestlige land slik som i Norge (Almås 1984; Blekesaune 1996a) og Sverige (Djurfeldt 1981).

Om å overleve eller å bli slukt

Nylesningen av klassikerne førte til en gruppering mellom to nye skoler i landbrukssosiologien på slutten av 1980 tallet, men handlet enda om familielandbrukets overlevelse eller det å blir slukt av kapitalismen. **Survival-skolen** understreker, i tråd med Kautsky og Chayanow, hvordan familielandbruket klarer å konkurrere med (og overleve) kommersielle gårder gjennom at familien jobber på gården, at gården videreføres mellom generasjoner, og gjensidig bytte av resurser mellom familiebruk (Newby 1980; Friedland m.fl. 1981; de Janvry 1981). **Subsumtion-skolen** mener at uavhengige familiegårder vil forsvinne når jordbruksproduksjon blir mer integrert i industri og finanskapital. Økonomiske strukturer vil favorisere landbrukskapitalister og store landbruksselskaper på bekostning av familiegårdene og landarbeidere (Friedmann 1978, 1980; Mann & Dickinson 1978; Mann 1990).

En variant av subsumtionskolen beskriver utviklingen av en dualistisk landbruksstruktur som karakteriseres ved en deling (i størrelse og antall) mellom særlig store driftsenheter på den ene side, og meget små driftsenheter på den andre (Buttel 1983). En annen del av denne utviklingen er en marginalisering og rask nedgang i antall mellomstore gårder, «the disappearing middle». Både subsumtion-skolen og Buttels (1983) referanser om forsvinnende mellomstore bruk innenfor amerikanske driftsformer, har inspirert til mange nye studier i vestlige land. Munton og Marsden (1991) testet ut dualistiske antagelser på britisk landbruk, men konkluderer med at det er alt for stort mangfold innenfor ulike tilpasningsformer til å kunne avdekke klare mønster som viser en utvikling mot bare store og små bruk. Blekesaune (1996a:14) er også skeptisk og hevder at hypotesen har tvilsomt empirisk støtte. Relevansen av slike bimodale spådommer og antagelser om proletarisering av arbeidet på gårdene svekkes i systemer som bygger på mangesystemet, det vil si strategier med mangfold av inntektskilder og muligheter for oppsamling av kapital både fra gårdsdriften eller utenfra, eller andre differensieringsstrategier. Spådommer om en «forsvinnende

midte» vender ofte tilbake som en diagnose av norsk landbruk, men har ikke materialisert seg enda (se f.eks. Bjørkhaug, 2006a). Jeg kommer tilbake til dette senere i artikkelen.

Bidrag fra «survival skolen» presenterte alternative innganger til problemstillinger. Disse vektla hvordan ikke-kommersialisert arbeidskraft på gårdene, det at gårder overføres mellom generasjoner, og gjensidig utveksling av ressurser mellom familiebruk, har muliggjort at familiebruk utkonkurrerer kommersielle gårder over tid (Johnsen 2004:421). Friedmann (1978a; 1978b; 1980) og Mann og Dickinson (1978) og Mann (1990) utviklet alle teorier om hvordan familielandbruket kunne stå imot kapitalistisk produksjon og har blitt kalt en hybrid av neo-marxistiske landbruksstudier og Chayanovianisme (se Buttel 2001:168). To ulike argumenter utgjør fundamentet innenfor denne skolen: En som hevder at småbruk og familiegårder utfører viktige funksjoner for kapitalismen, produserer billig mat, er et fristed for merarbeid og sikrer legitimiteten til kapitalismen. Dette er en funksjonalistisk forklaring som trolig ikke vil holde vann med logiske argumentasjonsteknikker. Den andre fremhever de komparative fortrinn familielandbruket har foran kapitalismen, siden den ikke er avhengig av kontinuerlig overskudd i produksjonen (Buttel op.cit). Blekesaune (1996b) vektlegger også at den gode tilgangen til og opptaket av teknologi viser at familielandbruket har vært i stand til å konkurrere med kapitalistisk jordbruk.

Familiebrukets (fortsatte) overlevelse i Norge

I Norge har sosiologen Reidar Almås sine analyser av familiejordbruket hatt stor betydning for formingen av faget. Han hadde imidlertid stor glede av faglige diskusjoner med den svenske sosiologen Goran Djurfeldt. I begge disses analyser av familiebrukets posisjon i moderne norsk og nordisk landbruks sosiologi var det marxistisk teori og begrepsbruk som var verktøyet som ble tatt i bruk. Djurfeldt (1981) og Almås (1984) diskuterer, ved hjelp av en modifisert og modernisert marxistisk modell, når og hvorfor familielandbruket motstår eller overlever kapitalismen og kapitalistisk utvikling. Modellen, som ble utviklet av Djurfeldt, tok i bruk begrep fra Marx sine analyser om reproduksjon av kapital, investering i produksjonsmidler og

grunnrente. Ifølge Almås (op cit.) kan ikke gårder som ikke kan reprodusere seg selv, verken øke produksjonen eller holde tritt med utviklingen. Overlevelse for de som ikke klarer å reprodusere seg selv gjennom gårdens egne ressurser vil bare overleve på kort sikt, så lenge de kan akseptere en liten inntekt eller supplere husholdningen med lønn fra arbeid utenfor bruket. Almås sin tidlige spådom var at disse, før eller senere, enten vil legge ned bruket eller kun opprettholde en marginal produksjon. Fikk han rett? Til det kan jeg allerede røpe at svaret er både ja og nei. Jeg kommer tilbake til mer detaljerte diskusjoner om familiejordbrukets funksjon, sammensetting og ikke minst definisjon litt senere i artikkelen. Jeg vil først vise noen viktige juridiske og politiske milepæler i familie-jordbruket sin historie.

Viktige politiske og organisatoriske hendelser har nemlig bremset tempoet i de økonomiske utfordringene norske bønder har stått over, og har kunnet utsette eller avverge det spådde bortfallet av familiegårdene i Norge. Et raskt tilbakeblikk på norsk jus, politikk og landbrukspolitikk i nyere historie kan starte i 1928 da Norge fikk sin første jordlov. Denne loven er historisk situert i en demokratiseringsprosess som har pågått fra frigjøringen fra hundreår med Dansk herredømme og den påfølgende unionstiden med Sverige som endte i 1905 (Gjerdåker 2001). Denne loven markerte et radikalt oppgjør med leilendings- og husmannssystemet i Norge og gjennom loven skulle den enkelte gårdbrukerfamilie få større mulighet til å sikre sitt levebrød gjennom eiendomsrett til jordbruksland (Vinge 2015). Selv om det fremdeles var, og er, store forskjeller mellom små og store bruk, skriver Norge seg med denne loven ut av tradisjonen med herrefolk og leiekontrakter i jordbruket, ulikt eiendoms-systemer i jordbruket i de fleste andre land vi normalt sammenligner oss med, både empirisk og teoretisk.

Politikken for å med å ivareta gårdsbrukene og strukturen i landbruket ble videre utviklet gjennom landbrukspolitikken. Fra 1960-tallet var det tydelige målsettinger i landbrukspolitikken innrettet mot å opprettholde en stabil andel familiegårdsbruk i Norge (Almås 1984,1994). På den ene siden ble Norsk landbruk beskyttet i markedet gjennom import og tollrestriksjoner. På den andre siden kom politiske velferdsspørsmål som dominerte dagsorden generelt fra 1970-tallet også inn i landbrukspolitikken. For å sikre den sosiale statusen til bøndene, i et marked som på

den tiden slet med fallende priser, ble det utviklet politiske mål om at bønder skulle ha samme inntekt som industriarbeidere. Dette målet aldri materialisert, men bøndene oppnådde betydelige velferdsgevinster (Almås 1994). Denne perioden, med de debatter og tiltak som ble iverksatt åpnet også for en kort periode med stor optimisme og vekst i investeringer på norske gårder og økt landbruksproduksjon (Almås 1984, 2004; Blekesaune & Almås 2002).

På 1990-tallet oppsto på nytt en bekymring for fremtiden til landbruket. Samfunnet hadde vært gjennom store endringer, arbeidsmarkedene hadde utviklet seg og urbanisering var et faktum som ikke så ut til å ende med uttynning av folk og kompetanse på bygdene som resultat. En annen viktig endring, om ikke nødvendigvis bekymring, var kvinners økte deltagelse i arbeidsmarkedet. Denne kom parallelt med en enorm teknologiutvikling i sektoren som også gjorde mange overflødig som arbeidskraft. Begge disse viktige utviklingstrekkene fikk stor betydning for organiseringen av driften og arbeidstiden på gårdene. Industrialiseringen og med den stadig ny og mer effektiv teknologi medførte også så stor produktivitetsvekst at markedene begynte å få problemer med overproduksjonen. I Europa snakket man om opphoping av melk i ”melkesjøer” berg av smør til ”smørfjell” (Walford 2003).

På ny begynte deler av det akademiske miljøet å bekymre seg for og diskutere fremtiden og overlevelsessevnen til familiebruket, både nasjonalt og internasjonalt (se f.eks. Gasson og Errington 1993; Hill 1993; Djurfeldt 1995; Djurfeldt & Waldenström 1996; Blekesaune 1996a). I første fase av den forskningen som nå kom, oppsto et behov for å etablere og definere hva familielandbruket var, for så å identifisere parametere som kunne bringes inn i analyser av den empiriske virkeligheten i jordbruket. Med faste parameter kunne bærekraften i familiejordbruket som organisasjonsform analyseres over tid. Sentralt i disse studiene var en ambisjon om å analysere sammenvevingen mellom husholdningene og gårdenes virksomheter i den helheten som utgjør familiegården og familiejordbruket.

I en av de definisjonene som ble referanseramme også for nordiske studier innenfor familiejordbrukstradisjonen ble utviklet av de britiske forskerne Ruth Gasson og Andrew Errington for å se familiegården som en familiebedrift. Gasson og Erringtons (1993) definisjon ble et viktig utgangspunkt for mange senere arbeider. Den består av følgende seks elementer:

- 1) Gårdens eierskap og ledelse av gården er koblet til samme funksjon
- 2) Eier og leder er forbundet via slektskap eller ekteskap
- 3) Familiemedlemmer (inkludert lederfunksjonen) skaffer kapital til virksomheten
- 4) Familiemedlemmer, (inkludert lederfunksjonen) utfører gårdsarbeidet
- 5) Eierskap og lederfunksjon til gården overføres mellom generasjoner
- 6) Familien bor på gården (Gasson & Errington 1993: 18).

Gasson og Errington (op.cit) understreker at for å oppfylle kravene som definerer en familiebedrift, og i dette tilfellet en bedrift som et gårdsbruk, vil kravet om eierskap og kontroll på gården være viktigere enn antall timer denne eieren bruker på gårdsarbeid. Med en slik presisering erkjenner man at teknologiske forbedringer i jordbruket har ført til økt effektivitet og har redusert behovet for menneskelig arbeidsinnsats. Med dette erkjenner man også at en del eiere leier ut gårdsdriften til andre, noe som er vanligere i en britisk kontekst. Vi ser likevel at ved denne definisjonen kan familielandbruket fremstå som en overlevende institusjon i en struktur som i økende grad utføres av deltidsgårdsbruk, på gårder som drives av én person, eller på gårder der arbeidskraften er innleid eller driften utleid til andre. Kravet er at kombinasjonen med eierskap og kontroll over gården ligger i familien.

En av de som var sterkt uenig i denne definisjonen var Djurfeldt (1995). Helt konkret hevder Djurfeldt gjennom sitt arbeid at Gasson og Errington (1993) helt mangler en forståelse for den komparative fordelene som familiegården har i forhold til det å ikke ha faste kostnader, slik som det økt bruk av innleid arbeidskraft vil medføre. Med dette mener Djurfeldt (1995: 5) videre at Gasson og Errington (1993) overser det avgjørende samspillet mellom familien og gårdsdriften som Chayanov identifiserte. Et annet problematisk område er at kravet om eierskap ekskluderer

bruk innenfor systemer uten privat eiendomsrett, i leie eller andre eiendomssystem som bruksretter til å drive (peasant farming). Definisjonen blir dermed best tilpasset jordeiere i vestlige (kapitalistiske) system. Det norske systemet passer innenfor, slik som det eiendomssystemet for jordbruk er rigget gjennom jordlova (se ovenfor). Jeg kommer noe tilbake til dette problemet avslutningsvis.

Berkeley Hill (1993: 360-1) hevder også, basert på analyser av gårdsbruk i EU, at uten arbeidskrafts-krav i definisjonen ville ”nesten alle gårder i EU bli klassifisert som familiebruk”. Hill (1993: 361) foreslår heller å differensiere mellom ulike familietilpasninger ut fra arbeidsinnsats, mellom gårder hvor familien utgjør så si hele arbeidskraften, til gårder hvor familien gjør mellom over halvparten til nærmest alt arbeidet, og mellom gårder hvor innleid arbeidskraft utgjør over halvparten av arbeidet, noe han da mener havner utenfor familiebruks-definisjonen. Djurfeldt (1995) er enig i at som ”idealtipe” blir Gasson og Erringtons (1993) definisjon for bred. Han er imidlertid heller ikke fornøyd med en ren arbeidskrafts-basert definisjon av familielandbruket og velger å utvikle sin egen definisjon.

Djurfeldt (1995:2) sin definisjon bygger også på at familiens utgjør arbeidskraften i gårdsdriften, men anerkjenner at det er et funksjonelt overlapp mellom gården som produksjonsenhet, husholdningen som forbruksenhet og at eierskapet videreføres i slekten. Den norske sosiologen Arild Blekesaune (1996) tar denne definisjonen et steg videre og tilføyer at i reelle driftstilpasninger med pluriaktivitet, det vil si inntektsgivende aktiviteter i tillegg til gårdsdriften slik som arbeid utenfor gården, kan det være vanskelig å få til god match mellom en slik strikt definisjon og en slik innstramming av begrepet familielandbruk kan innebære. Blekesaune (1996a: 9) hevder at definisjonene mangler et analytisk skille mellom gården og familien, et analytisk skille mellom familien som sosial beslutningsenhet og gården som en produksjonsenhet som er nødvendig å operere med for å se den gjensidige avhengigheten mellom dem. Av dette analytiske skillet mellom gården som en produksjonsenhet og husholdningen som beslutningsenhet skriver Blekesaune at det er mulig å avdekke hvordan husholdningen tildeler de

ressurser mellom gårdsarbeid og aktiviteter utenfor gården som trengs for å tilfredsstillere husholdningens forbruksbehov.

Ulike tilpasninger, som det å ha inntektsgivende arbeid utenfor bruket kan tolkes som en strategi som er tilpasset gårder som er for små til å ivareta forbruksbehovet i husholdningen (Jervell 1999). Når majoriteten nå supplerer husholdningene med inntekter mer enn gården kan tilby (se for eksempel Bjørkhaug 2012, Storstad & Rønning 2014) har likevel prosessen for komme hit vært lang. Lønnsinntekter fra arbeid utenfor bruket oversteg gårdenes inntekter på et gjennomsnittlig norsk gårdsbruk allerede på 1980-tallet (Jervell & Løyland 1998). Pluriaktivitet beskriver altså situasjoner eller aktiviteter der bønder kombinerer gårdsarbeid med annet arbeid, eller diversifiserer gårdsarbeidet, for å øke husholdningenes inntekter (se f.eks. Eikeland, 1999).

Et bredt utvalg av alternativer har blitt identifisert blant bønder som prøver å holde oppe et minimum av produksjon, det vil si å overleve gårdsdriften. Disse er å justere produksjonen til markedet, jobbe hardere, *stramme beltet*, diversifisere og engasjere seg i arbeid utenfor (Lawrence 1987). Muligheter til å tilpasse eller justere er imidlertid ikke alltid likt fordelt, og er også knyttet til tilgjengeligheten av ulike kilder til kapital (både sosiale og økonomiske) innenfor husholdet (Meert m.fl. 2005). Å drive jordbruk, i kombinasjon med skogbruk, fiske og, eller fangst, har vært en strategi for tilpasning blant mange bønder i Norge i lang tid (Hetland 1986) og i følge Jervell (1999: 113) kan slike aktiviteter ses på som bærebjelken i den tradisjonelle familiebruksstrukturen. Klimatiske variasjoner, store forskjeller mellom de fire årstidene og korte vekstsesonger har gjort dette helt nødvendig. Tradisjonelle gårdsaktiviteter er mest intense om våren og sommeren. Høst og vinteraktiviteter har inkludert kommersielt fiske, jakt og arbeid i skogbruket (Bjørkhaug 1998). I denne forstand, har gårdsdrift i Norge har alltid hatt en tilpassnings-element. I dag kan flere av disse ressursene fortsatt tilby muligheter til å diversifisere gårdens inntekt.

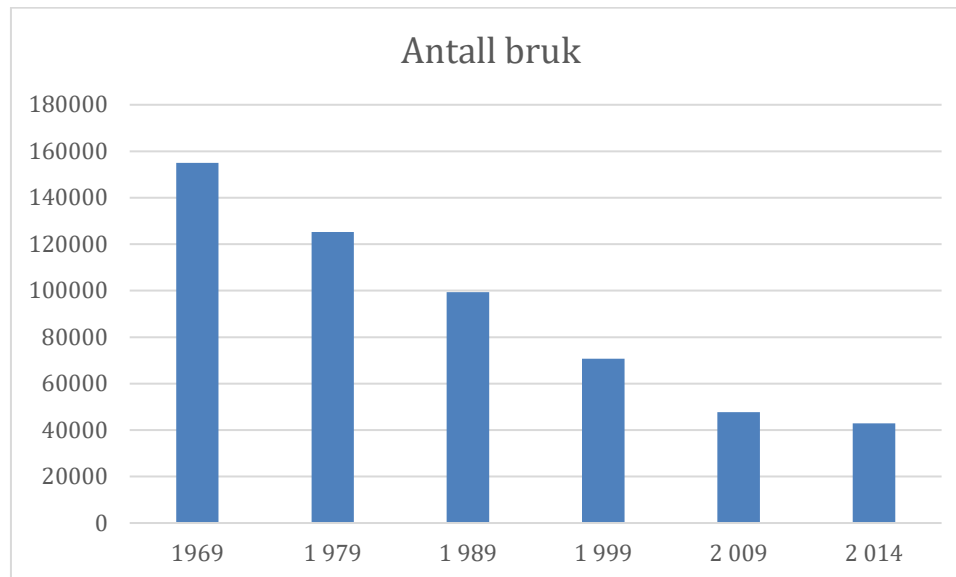
Blekesaune (1996a) sine analyser fra 1990-tallet viste at norske gårdshushold har valgt en rekke arbeids- og inntektsstrategier for å opprettholde små og mellomstore gårdsbruk og (Bjørkhaug

2006a) viser at norske familiebruk fremdeles baserer seg på differensierte strategier. En bekymring er likevel at tilpasning til arbeidsmarkedet utenfor kan ha blitt for vellykket: Et mindretall (1 av 4) norske gårdshushold henter majoriteten (mer enn 50%) av inntektene fra gårdsdriften og motivasjonen for opprettholdelse synker (Bjørkhaug 2012). Forskning som har påpekt disse strategiene gir støtte til survival-skolen som trekker linjene tilbake til Kaustsky og Chayanov, og svekker deterministisk økonomisk teori om at en overgang til kapitalistisk produksjonsform ellers i samfunnet (Marx) ikke medfører en modell hvor familielandbruket har blitt erstattet. Relevansen av klassiske sosiologiske spørsmål og begrep innenfor landbrukssosiologien er til stede.

I 1984 konkluderte Almås at over tid, ville deltidstilpasninger overta for heltidsbruket. Flere tiår og studier senere har imidlertid vist hvordan deltidslandbruket har utviklet seg som en bærekraftig tilpasning for det norske landbruket, også i familiebruksmodellen (se f.eks. Blekesaune 1996a; Bjørkhaug 2007), men også at det alltid har vært en viktig strategi i norsk landbruk. Historien har altså vist at mangesysleriet (pluriaktivitet) har muliggjort gårdshusholdningenes kontroll over egne eiendeler og ressurser og derigjennom hindret utvikling mot kapitalistiske modeller landbruket Almås (2002).

Familiebruket i dag

Et norsk familiebruk består normalt av en eier/bruker og hans eller hennes kone, ektemann eller partner. I 2014 var 87 prosent av de norske hoved bønder menn og 83 prosent av gårdene ble bebodd av et par (gift eller samboende) (Storstad & Rønning 2014). Men selv om vi hevder at familielandbruket som *institusjon* har overlevd, har antallet gårdshusholdninger blitt mye mindre. Figur 1 viser reduksjon i antall gårdsenheter i Norge mellom 1969 og 2014. Syv av ti bruk har sluttet med egen jordbruksproduksjon i denne perioden.

Figur 1. Antall gårdsbruk 1969 - 2014.

Kilde: Norsk Landbrukssamvirke (2007), SSB (2015)

Familiebrukenes beslutninger har altså spent mellom en avgjørelse om å prøve å *bo* på gården og opprettholde produksjonen eller legge ned gården som driftsenhet, men fortsatt bo på eiendommen, eller å flytte. Det kan også være ulike grunner for å legge ned driften; økonomiske, sosiale eller miljømessige grunner, eller en kombinasjon av disse (Gray & Lawrence, 2001). Synkende inntekter, relativt sett i forhold til andre inntektsgrupper, og høye investeringskostnader or å holde tritt med krav til effektivisering og modernisering kan tvunget mange bønder å gå ut av næringen. Mens økonomiske strukturorienterte perspektiver har spådd at dagens nyliberalistiske globale markedsforhold vil presse ut de ”dårlige” produsentene, eller at restrukturering er en rensesprosess, der bøndene gjør selvstendige avgjørelser som en reaksjon på markedskreftene (Gray & Lawrence 2001: 53; Bjørkhaug 2007) har aktørorienterte innganger til spørsmålet bidratt til å forklare mer komplekse årsakssammenhenger mellom lønnsomhet og sannsynligheten for å fortsette med drift. Dette kan være årsaker grunnet i endrede verdier, tradisjoner, selvfølelse og identitet (Share m.fl 1991). Forskning kan slik støtte opp om en weberiansk antagelse om at det er mye mer enn økonomisk rasjonalitet som holder folk i familielandbruket selv om lønnsomheten er lav (Bjørkhaug 2007). Mange bønder verdsetter en uavhengig livsstil i landbruket og gir dette som begrunnelse for hvorfor de opprettholder

produksjonen og livsstilen, til tross for lav økonomisk avkastning for varene som blir produsert på gården (Bjørkhaug 2006b).

Sterk organisering av norske bønder gjennom faglag og samvirker har sammen med en vedvarende politisk vilje til å opprettholde har bidratt til at norske bønder har vært mindre sårbar for endringer i markedet enn bønder i mer liberale markeder (Bjørkhaug & Richards 2008). Økonomisk robusthet har blitt mer koblet til evnen til å endre driftsform i samsvar med endrede rammebetingelser, spesielt de som påvirker på direkte overføringer via statsbudsjettet, eller markante endringer i markedet.

Faglitteraturen har brukt mange ulike begreper på de som har valgt å fortsette med gårdsdrift. Å overleve, eller har en overlevelsesstrategi er av de populære. Begrepet gir sterke konnotasjoner, både negativt og positivt. Ifølge Redclift (1986: 220) er det å overleve i landbruket under kapitalismen vanligvis knyttet til strukturelle endringer snarere enn å motsette seg dem. Hvis man motstår for lenge, risikerer man å ikke overleve. For norske forhold kan det ha relevans snakke om overlevelse, men som *strategi* er tilpasning et begrep som passer bedre. Det norske familiejordbruket er i høyeste grad levende, både som praksis og som organisasjonsmåte. Det er noe annet enn det var nær hundre år siden da jordloven sikret aller privat eiendomsrett til jorda og jorda skaffet arbeid til slekta, men det gir fremdeles slekta tilhørighet til en familiegård, til beslutningsmyndighet om hvordan jorda skal forvaltes, men som arbeidssted og inntektskilde har den svekket sin rolle over tid for de fleste.

Avslutning

Klassikerne har vært viktige leverandører av teori, begreper og metoder til moderne samfunnsteori – både innenfor makro og mikrososiologi – og til sosiologi om landbruk og mat og har relevans også i dag. Ikke som dogmer men som inspirasjon til å stille både gamle og nye spørsmål, til ny empiri.

Teknisk sett har det norske familielandbruket i hovedsak lenge vært, og er fremdeles, organisert som en relasjon mellom gården (produksjonsenheten) og husholdet (familien) (Blekesaune, 1996a). Slik har også mye forskning på familielandbruket i den vestlige verden fokusert på strukturelle endringer, i antall og størrelser, og på økonomiske og politiske trender i moderne samfunn (Buttel m.fl. 1990). Tilbakevendende spørsmål har vært: Hvordan kan familielandbruket som institusjon overleve når næringen er blitt kapitalistisk? (Friedmann 1978a, 1978b; Mann & Dickinson 1978): Når vil familielandbrukt bli slukt av de store agri-business selskapene? (Newby 1978; Friedland 1984). Forskningsspørsmålene har i stor grad vært forankret i strukturelle teorier om politisk økonomi og politisk sosiologi (Buttel m.fl. 1990), og bøndernes egen vilje og motivasjon har vært av marginal interesse i disse studiene (Johnsen 2003, Bjørkhaug 2007). Dette betyr ikke at mikro-sosiologiske studier har vært helt fraværende, men de har i hovedsak vært konsentrert til mellommenneskelige relasjoner som endrede kjønnsmonstre i landbruket (for Norge se for eksempel Almås, 1983 og Brandth, 2002), og har kommet i større volum i senere år.

Landbruket har vært gjennom store endringer og har blitt kraftig rasjonalisert siden 1950-tallet. Strukturen i landbruket er altså likevel familie/ og husholdsbasert. At dette fremdeles er den dominerende økonomiske organiseringsformen kan ikke bare forklares ved hjelp av den Weberske teori om at husholdninger og produktiv økonomi ble funksjonelt delt, ei heller gjennom marxistiske perspektiver, hvor klassene polariseres og økonomiske funksjoner innrettet etter kapitalistisk produksjon. Det norske familiebruket har endret seg fra å være en aktivitet som har sysselsatt storfamilien til bli en næringsvei som knapt sysselsetter en person, men hvor familien enda er med å bidrar i de mest intensive periodene. I tillegg er det vanlig både for hovedbruker og partner å ha inntektsgivende arbeid utenfor bruket, og slik sett er pluriaktivitet en like viktig strategi som det var for dagens bønders besteforeldre. Inntektene kan brukes til å reproducere gårdens opprettholdelse, men vil, hvis inntektsgrunnlaget fra gården bli for lite, på sikt overta for gårdsproduksjon. Almås sine spådommer fra 1984 om at gårder som ikke reproducerer seg selv ikke opprettholdes over tid realiseres trolig nå for de brukene som har

kommet ned på et marginalt inntektsnivå relativt sett sammenlignet med inntektsgrunnlag fra andre kilder.

Familiebruksstudiene har hatt lokale nedslagsfelt og har vært kontekstuellet situert innenfor nasjonalstater. Diskusjonene i denne artikkelen har også vært skjevfordelt til fordel for vestlig – nord-amerikansk og anglosaksisk påvirkning og tolkning av klassiske tekster. Det finnes selvsagt flere tradisjoner også innenfor jordbruksfeltet som bygger på tolkning av de store teoribidragene fra Marx, Chayanov og deres samtidige. Disse har hatt stor betydning for utvikling av forskning i utviklingsland og i deler av verden hvor eiendomssystemer eller markeder ikke opptrer med samme logikk som i vestlige land (se f.eks Theodor Shanin, 1986 introduksjon i en engelsk oversettelse av Chayanovs *The Theory of Peasant Economy*) og har kanskje slik sett fått en ufortjent stor plass innenfor vestlig teoridanning.

Sosiologi om landbruket og om matens verdikjeder er disipliner som også utvider sin teoretisering utover grensene av nasjonalstaten. Dette skyldes i stor grad sterke innvirkningen globale markeder for landbruksvarer har på verdikjedene for mat. På dette feltet er det enda viktigere å utvikle forskning og perspektiv som følger globaliseringens økonomiske effekter og fordeling av makt og myndighet på ters og mellom av ulike økonomiske systemer.

Referanser

- Almås, R. (1983). *Maskulint og feminint på bygda i dag*. Bygdeforskning notat no. 3, 1983. NLVF's bygdeforskningsgruppe, senter for samfunnsforskning. Universitetet I Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Almås, R. (1984). Norwegian agricultural policy and the family farm, 1945-1982. *Sociologia Ruralis* 24(2), 120-131.
- Almås, R. (1994). The rise and fall of agricultural policy cycles: from planned economy to green liberalism. *Journal of Rural Studies* 10(1), 15-25.

- Almås, R. (red.) (2004). *Norwegian Agricultural History*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Bjørkhaug, H. (1998). *Institusjonelle ordninger rettet mot forvaltning av rurale ressurser. Eiendomssystemer, naturvern og lokalbefolkning i Femundsregionen*. R-5/98. Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Bjørkhaug, H. (2006a). Future Prospects of the Average Norwegian Farm. I: Langeveld, H. & Röling, N. (red.): *Changing European farming systems for a better future. New visions for rural areas*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Bjørkhaug, H. (2006b). Sustainable agriculture in the Norwegian farmers' context: Exploring farming habitus and practice on the Norwegian agricultural field. *The International Journal of Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability* 4(2), 123-131.
- Bjørkhaug, H. (2007). *Agricultural Restructuring and Family Farming in Norway – Strategies for sustainable practices*. Dr. polit. avhandling i sosiologi. Trondheim: NTNU, 2007:187.
- Bjørkhaug H. & Richards, C. A., (2008). Multifunctional agriculture in policy and practice? A comparative analysis of Norway and Australia. *Journal of Rural Studies* 24/1: 98- 111.
- Bjørkhaug, H. (2012) Exploring the sociology of agriculture: Family farmers in Norway - future or past food producers? I: Ersaga, D. (red.) *Sociological landscape: Theories, realities and trends*. InTeck.
- Blekesaune, A. (1996a). *Family Farming in Norway. An analysis of structural changes within farm households between 1975 and 1990*. Rapport, 6 1996. Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Blekesaune, A. (1996b). *Agrarsosiologien og dens bidrag til de samfunnsvitenskapelige perspektiver på dagens samfunn*. Paper 7, 1996. Trondheim: Senter for bygdeforskning..
- Blekesaune, A. & Almås, R. (2002). Fra reguleringsgiver til markedslogikk – bondehusholdets ulike strategier for å overleve. I: R. Almås, Haugen, M. S. & Johnsen, J. P. (red.): *Bygdeforskning gjennom 20 år*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.

- Brandth, B. (2002). Gender Identity in European Family Farming. *Sociologia Ruralis* 42(3), 181-200.
- Buttel, F. H. (1983). Beyond the Family Farm. I: Summers, G. (red.) *Technology and Social Change in Rural Areas*. Boulder, CO: Westview Press.
- Buttel, F. H., Larson, O. F. & Gillespie, G. W. (1990). *The Sociology of Agriculture*. New York: Greenwood Press.
- Buttel, F. H. (2001). Some Reflections on Late Twentieth Century Agrarian Political Economy. *Sociologia Ruralis* 41(2), 165-181.
- Brox, O. (2015). *Hva skal vi med klassikerne?* Hentet fra <http://sosiologen.no/2015/09/hva-skall-vi-med-klassikerne/>
- Chayanov, A. V. [1909-1929] (1986). *The Theory of Peasant Economy*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- De Janvry, A. (1981). *The Agrarian Question and Reformism in Latin America*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Djurfeld, G. (1981). What Happened to the Agrarian Bourgeoisie and the Rural Proletariat under Monopoly Capitalism? *Acta Sociologica* 24(3), 167-192.
- Djurfeldt, G. (1995). *Defining and Operationalising Family Farming – the view of a sociologist*. Paper til den 16. Congress of the European Society for Rural Sociology 31. Juli – 4. August 1995.
- Djurfeldt, G. & C. Waldenström (1996). Towards a Theoretically Grounded Typology of Farms: a Swedish Case. *Acta Sociologica* 39(2), 187-210.
- Eikeland, S. (1999). New Rural Pluriactivity? Household Strategies and Rural Renewal in Norway. *Sociologia Ruralis* 39(3), 359-376.
- Experience Rich Anthropology (2007). *Classical Marxism and the Agrarian Question. Lenin on Peasant Differentiation*.
http://www.era.anthropology.ac.uk/Era_Resources/Era/Peasants/theory06.html
(02.02.2007)
- Friedland, W. H., Barton, A. E. & Thomas, R. J. (1981). *Manufacturing Green Gold*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Friedland, W. H. (1984). Commodity systems analysis: an approach to the sociology of agriculture. *Research in Rural Sociology and Development* 1, 221-235.
- Friedmann, H. (1978a). World Market, State and Family Farm: Social Bases of Household Production in an Era of Wage Labour. *Comparative studies in Society and History* 20, 545-586.
- Friedmann, H. (1978b). Simple Commodity Production and the National Economy. *Journal of Peasant Studies* 6(7), 1-99.
- Friedmann, H. (1980). Household Production and the National Economy. *Journal of Peasant Studies* 7(2), 158-184.
- Gasson, R. & Errington, A. (1993). *The Farm Family Business*. Wallingford: CAB International.
- Gjerdåker, B. (2001). *Til odel og eige: odels- og åsetesrettane gjennom eit millenium, med vekt på dei siste 250 åra*. NILF, Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Goodman, D. E. & Redclift, M. R. (1981). *From Peasant to Proletarian*. New York: St. Martin's Press.
- Gray, I. & Lawrence, G. (2001). *A Future for Regional Australia. Escaping Global Misfortune*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hetland, P. (1986) Pluriactivity as a strategy for employment in rural Norway. *Sociologia Ruralis*, 26(3/4), 385-395.
- Hill, B. (1993). The 'Myth' of the Family Farm: Defining the Family Farm and Assessing its Importance in the European Community. *Journal of Rural Studies* 9(3), 59-370.
- Jervell, A. M. & Løyland, J. (1998) Endringer i jordbrukshusholdenes inntekt utenfor bruket 1986-96. *Landbruksøkonomisk Forum (LØF)*. 4(98), 63-75.
- Jervell, A. M. (1999) Changing Patterns of Family Farming and Pluriactivity, *Sociologia Ruralis*, 39 (1), 100-116.
- Johnsen, S. (2003). Contingency Revealed: New Zealand Farmers' Experiences of Agricultural Restructuring. *Sociologia Ruralis* 43(2), 128-153.
- Johnsen, S. (2004). The redefinition of family farming: agricultural restructuring and farm adjustment in Waihemo, New Zealand. *Journal of Rural Studies* 20(4), 19-3.
- Kautsky, K. [1899] (1988). *The Agrarian Question*. London: Zwan Publications.

- Lawrence, G. (1987). *Capitalism and the Countryside. The Rural Crisis in Australia*. Sydney: Pluto Press.
- Lenin, V. (1899) *The Development of Capitalism in Russia. The Process of the Formation of a Home Market for Large-Scale Industry*.
<http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1899/devel/index.htm>
(02.02.2007)
- Lenin, V. (1915). *New Data on the Laws Governing the Development of Capitalism in Agriculture PART ONE—Capitalism and Agriculture in the United States of America*.
<http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1915/newdev/5.htm> (02.02.2007)
- Mann, S. A. & Dickinson, J. M. (1978). Obstacles to the Development of Capitalist Agriculture. *Journal of Peasant Studies* 5(4), 466-481.
- Mann, S. A. (1990). *Agrarian Capitalism in Theory and Practice*. London: University of North Carolina Press.
- Marx, K. [1867]. Capital. e.g. Hentet fra <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1867-c1/>
(04.02.2007/04.04.2016)
- Meert, H., van Huylenbroeck, G., Vernimmen, T., Bourgeois, M. & van Hecke, E. (2005). Farm Household Survival Strategies and Diversification on Marginal Farms. *Journal of Rural Studies* 21(1), 81-97.
- Munton R. & Marsden, T. (1991). Dualism or Diversity in Family Farming? Pattern of Occupancy Change in British Agriculture. *Geoforum* 22(1), 105-117.
- Newby, H. (1978). The Rural Sociology of Advanced Capitalist Societies. I: Newby, H. (red.) *International Perspectives in Rural Sociology*. Chichester: Wiley.
- Newby, H. (1980). Rural Sociology – a Trend Report. *Current Sociology* 28(1), 1-141.
- Newby, H. (1983). European Social Theory and the Agrarian Question: Towards a Sociology of Agriculture. S. I: Summers, G. E. (red.) *Technology and Social Change in Rural Areas*. Boulder, CO: Westview Press.
- Norsk landbrukssamvirke (2007). Statistikk.
- Redclift, M. (1986). Survival Strategies in Rural Europe: Continuity and Change. *Sociologia Ruralis* 26 (3/4), 218-227.

Share, P., Campbell, H. & Lawrence, G. (1991) The Vertical and Horizontal Restructuring of Rural Regions: Australia and New Zealand. I: Alston, M. (red.). *Family farming. Australia and New Zealand*. Keypapers Number 2. Wagga Wagga: Centre for Rural Social Research.

SSB (2015) Strukturen i jordbruket.

<https://www.ssb.no/statistikkbanken/selectvarval/Define.asp?subjectcode=&ProductId=&MainTable=JordBedrA&nvl=&PLanguage=0&nyTmpVar=true&CMSSubjectArea=jord-skog-jakt-og-fiskeri&KortNavnWeb=stjord&StatVariant=&checked=true>

Storstad, O. & Rønning, L. (2014). *Trender i norsk landbruk 2014. Med utviklingstrekk fra 2002 til 2014*. Rapport 6, 2014. Trondheim: Centre for Rural Research.

Vinge, H. (2015) Food Security, Food Sovereignty and the Nation-State: Historicizing Norwegian farmland Policy. I: Trauger A (red.) *Food Sovereignty in International Context. Discourse, Politics and Practice in Place*. London: Routledge.

Walford, N. (2003). Productivism is allegedly dead, long live productivism. Evidence of continued productivist attitudes and decision making in South-East England. *Journal of Rural Studies* 19(4), 491-502.